

Др Зоран Чворовић*

НАЧЕЛО ЗАКОНИТОСТИ У ПРАВУ МОСКОВСКЕ РУСИЈЕ XVI И XVII ВЕКА

Рад започиње кратким освртом на тезу о руској држави као оријенталној деспотији, којом се оспорава постојање начела законитости и идеје о супермативи права у било ком периоду развитка руског права. Ради оспоравања те тезе, својствене западној друштвеној науци, у раду се анализирају руски правни споменици XVI и XVII века. Најпре, Судебник од 1550. године, као први руски правни споменик који садржи пропис којим је државни закон проглашен за једини извор права и којим је прокламована законитост поступка пред судовима и управом. Појава начела законитости у руском праву доводи се у везу са великим друштвеним, организационим и територијалним променама које су захватиле Московску Русију на почетку владавине цара Ивана IV. Истовремено аутор анализира историјски оквир у коме се начело законитости јавља у праву Велике Кнежевине Литве, како би утврдио неке опште законитости у појави идеје о супермативи права у два блиска правна система која су се развијала под сасвим другачијим спољним утицајем. Последњи део рада је посвећен анализи одредаба прве руске кодификације, Саборног уложенија од 1649. године, које се односе на начело законитости и комплементарне правне принципе. На основу резултата добијених анализом руских правних споменика и конкретних историјских прилика XVI и XVII века, аутор даје кратак завршни увид о начину настанка и политичкој улози начела законитости, односно идеје о супермативи права у Московској Русији и у средњовековној Енглеској, која се сматра отаџбином те идеје.

Кључне речи: *Начело законитости. – Руско право. – Судебник од 1550. – Саборно уложеније од 1649.*

---

* Аутор је доцент Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, zcvorovic@jura.kg.ac.rs.

1. ЗАКОНИТОСТ И ОРИЈЕНТАЛНА ДЕСПОТИЈА

Истраживања историје руског права у западној науци одвијају се под теретом старог, али још увек живог русофобског стереотипа о руској држави као оријенталној деспотији.¹ Зато већ и само помињање начела законитости у праву Московске Русије² делује као својеврсна научна „јерес“. Посебно када се има у виду теза К. Витфогела (*Karl A. Wittfogel*) да закони у оријенталним деспотијама „остају напослијетку израз једноцентричног друштва. Они могу штитити једног обичног човјека против других; али не штите обичног човјека против апсолутистичке државе“. Да би додатно ојачао своју тврдњу, Витфогел се позвао на ауторитет Џ. Лока (*John Locke*) и његову оцену закона и законитости у оријенталним деспотијама какве су „Турска, Цејлон и царска Русија“: „Ако се упита: каква сигурност, каква заштита постоји у таквој држави против насилништва под притиском апсолутног владара? – тада је (заговорницима апсолу-

¹ Теза о руској држави као оријенталној деспотији, коју је у XX веку теоријски уобличио К. Витфогел, имала је и пре тога своје поборнике и међу западноевропским либералима и међу западноевропским марксистима. Западна јавност се први пут упознала са тезом о царској Русији као „полуазијатском“ друштву, у тексту који је 1853. године објављен у *New York Daily Tribune*. Потписник текста био је К. Маркс, али је његов стварни аутор био Ф. Енгелс. Пре тога је Џон Стјуарт Мил изнео узгредну оцену о декадентној супротстављености оријенталних деспотија модерном (индустријском) западном друштву и држави. *Karl A. Wittfogel, Orijentalna despotija/Usporedno istraživanje totalne moći*, Zagreb 1988, 14–21, 36–37, 358. О русофобији К. Маркса и Ф. Енгелса у Наталија Нарочницка, *Русија и Руси у светској историји*, Београд 2008, 161–166.

² Изразом Московска Русија или Московска држава (*Московское государство*) означава се фаза у развоју руске државности од пропасти првог руског државноправног центра, Кијевске Русије, половином XIII века, па до епохе вестернизације државе, коју је почетком XVIII века започео Петар Велики. Половином XIII века се под утицајем моноглско-татарског освајања са истока и немачког са запада у руским земљама формирају два нова средишта државноправног живота: на северу Московска држава и на западу Велика Кнежевина Литва. У XIV веку под јединственом политичком влашћу московског великог кнеза налазило се само мало територијално језгро, познато као Суздаљска земља. У XV веку се власт московских великих кнежева простира на све северноруске земље, а у XVI веку почиње да се шири и на источне неруске територије. У Московској Русији се формира посебан правни и социјални поредак, другачији од поретка који је формиран у Великој Кнежевини Литви. Истовремено, правни и социјални поредак Московске државе био је различит од поретка Кијевске Русије, али је био другачији и од државноправног и социјалног уређења које ће се формирати реформама Петра Великог, које ће отворити нову епоху у развоју руске државности – епоху Руске империје (*Российская империя*). Михаил Ф. Владимирский-Буданов, *Обзор истории русского права*, Петроград-Кијев 1915⁷, 99–113; Василий О. Ключевский, *История сословий в России: Полный курс лекций*, Минск 2004, 77; Владимир А. Томсинов, „Судебники 1497 и 1550 годов как памятники юриспруденции Московского государства“, *Проблемы истории государства и права*, Москва 2009, 259–260, <http://tomsinov.com/IOGP/sud1497.pdf>, 4. јануар 2017.

тизма) само питање скоро неподносиво... Између поданика и поданика морају, ради узајамног умирења и сигурности, постојати прописи, закони и суди. Али владар мора бити апсолутан, он је изнад свих таквих околности; будући да он има моћ да чини више неправди и зла, право је кад то чини.“³ Једном речју, у оријенталним деспотијама постоје закони, али нема законитости, односно идеје о суперматји права. Јер, држава издаје законе, али су државни органи у вршењу судске и управне власти првенствено дужни да се потчињавају личној владаревој вољи, а не апстрактној вољи закона. Сходно томе, Московској Русији је, као и у свим оријенталним деспотијама, било сасвим непознато и начело правне сигурности.

Присталице тог гледишта сматрају да су западноевропски народи, речју Р. Јеринга, лекцију „апсолутне потчињености посебног случаја апстрактном правилу, што би назвао тиранијом правне дисциплине“, научили од Римљана.⁴ Та „римска“ лекција је према преовлађујућем ставу западне науке остала непозната Московској Русији јер се руско право развијало далеко од општег тока рецепције римског права, све до XVIII века и почетка процеса вестернизације под Петром I. При томе се неспорне чињенице о рецепцији византијског права у Кијевској и Московској Русији⁵ потпуно пренебрегавају јер се јединим истинским настављачима „духа“ римског права сматрају западне правне школе средњовековних глосатора и постглосатора и каснија *usus modernus Pandectarum*.⁶ Отуда и закључак М. Вебера да се „само на Западу знало и за потпуно развијено правосуђе, чији је носилац сва заједница... само је ту потпуно уклоњен персоналитет права и начела: ‘самовоља руши земаљско право’; само је ту настала творевина типа римског права и дошло до такве појаве какво је њено прихватање“.⁷

³ К. А. Wittfogel, 149–150.

⁴ Рудолф Иеринг, *Дух римског права на различних ступењима његовог развитка*, Част прва, Санкт-Петербург 1875, 281.

⁵ Рецепцији византијског права у Русији посвећене су бројне специјалистичке студије или поглавља у општим прегледима развитка руског права, од којих је аутор овог текста консултовао следеће: Николай Калачов, *О значењу Кормчей в системе древняго русскаго права*, Москва 1850; Николай И. Тиктин, *Византијское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей*, Одесса 1898; Михаил Бенеманский, *Закон градский. Значение его в русском праве*, Москва 1917; Александр Н. Филиппов, *Учебник истории русскаго права*, Часть I, Юрьев 1907, 91–99.

⁶ Darrell P. Hammer, „Russia and the Roman Law“, *American Slavic and east European Review* 1/1957, 1–5, 12–13. Према западним ауторима, руска држава је пребивала ван оквира цивилизације и међународне заједнице, или Тојнбијевом речју „Великог друштва“, све до реформи цара Петра Великог и започињања процеса усвајања „европских стандарда у руским установама“. Gerrit W. Gong, *The Standard of Civilization in International Society*, Oxford 1984, 100–105; Арнолд Тојнби, *Проучавање историје*, Подгорица – Београд 2002, 210, 232–235.

⁷ Макс Вебер, *Привреда и друштво*, I том, Београд 1976, 703.

Предрасуда о безначајности руског правног развитка, пре свега због уверења да му је својствена правом неограничена државна власт, само је друго лице стереотипа о јединствености западњачког права као универзалног цивилизацијског стандарда.⁸ Исто као што је и западноевропски стереотип о деспотизму руских монарха само млађи изданак старог либералног стереотипа према коме је византијски владар био *legibus solutus*.⁹

2. ИВАН IV – РОДОНАЧЕЛНИК НАЧЕЛА ЗАКОНИТОСТИ

Судебник који је донет 1550. године за владавине првог руског цара Ивана IV Васиљевича Грозног (*Иван IV Васильевич Грозный*) први је руски правни споменик који је државни закон прогласио за једини извор права у Московском царству. Према члану 97 тог правног споменика, судови и управа, тада још увек институционално нераздвојени,¹⁰ могли су да одлучују само у границама одређеним Судебником: „убудуће сва дела судити према Судебнику и управу вршити према томе како је цар и велики кнез од тог дана у овом Судебнику прописао“.¹¹

Пошто је искључивала могућност примене обичајног права, један број писаца је такву прокламацију начела законитости оценио као идеализовану законодавчеву декларацију.¹² Такав пропис се

⁸ G. W. Gong, 14–15, 106.

⁹ Објашњавајући зашто су старији тумачи Душановог законика одбацивали сваку могућност византијског порекла чл. 171 и 172 Законика који прокламују начела законитости и судске независности, Н. Радојчић вели: „Јер, не само да верују широки образовани кругови, него и велика већина људи од науке чврсто држи, да у Византији никако не може бити ни говора о каквом било ограничавању царских права. Један од најомиљенијих познатих атрибута популарног византизма и јесте баш неограничени царски деспотизам, који с одвратним уживањем зна само мучити своје поданике, за које нема других закона осим воље цареве. Све легендарне облике крутог деспотизма оријенталних владара крвопилаца и римских царева силника популарна и тенденциозна литература приписује византијским царевима.“ Никола Радојчић, „Снага закона по Душанову Законику“, *Глас СКА СХ*, Београд 1923, 103.

¹⁰ Константин Кавелин, „Гражданское право. История русского судоустройства“, *Государство и община*, Москва 2013, 249; М. Ф. Владимирский-Буданов (1915), 186, 188; Судебник 1497 и 1550 года, „Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства“, *Российское законодательство X–XX веков*, Том 2 (отв. ред. А. Д. Горский), Москва 1984, 26; Соборное уложение 1649 года, *Законодательные памятники Русского централизованного государства XV–XVII веков* (рук. авт. коллектива А. Г. Маньков), Ленинград 1987, 183.

¹¹ Начело супрематичности државног закона се није простирало на патримонијалне црквене судове, који су судили на основу Крмчије. *Российское законодательство X–XX веков*, Том 2, 53, 119–120.

¹² М. Ф. Владимирский-Буданов (1915), 218; Михаил Дьяконов, *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, Москва-Ленинград 1926, 172–173.

чинио неодрживим у стварности у којој су са неких тек сто одредаба Судебника били регулисани углавном процесна материја и један мали део материјалног кривичног права. Осим тога, тешко је замислити да је обичајно право могло преко ноћи потпуно да изгуби значај који је имало у претходној епохи. А у периоду удеоних кнежевина обичајно право је било најважнији домаћи извор општих правних норми.¹³

Ипак, потпуно је погрешно и једнострано гледиште које у члану 97 Судебника од 1550. године види само једну манифестацију владарске демагогије, која је у стварности судске и административне праксе остала мртво слово на папиру.¹⁴ О озбиљности законодавчевог наума да државном закону обезбеди место јединог извора општих правних норми у Московском царству најбоље говори садржај одредбе следећег члана 98 Судебника. У њој се први пут у руском праву детаљно регулише поступак попуњавања правних празнина. Када би се пред нижим управносудским органом појавило спорно питање за које није могло да се нађе решење у Судебнику (*А которые будут дела новые, а в сем Судебнике не написаны*), онда тај орган спорно питање није могао да реши на основу обичајног права. Према чл. 98, такав предмет се у форми релације (*relatio*) предавао на решење цару и Бојарској думи (*те дела с государева доклада и со всех боар приговору вершается*).¹⁵ Појединачна правна норма садржана у одлуци цара и Бојарске думе имала је карактер преседана. Пошто су о пренетом предмету цар и Бојарска дума најчешће решавали у дијалогској форми, она је у стручној администрацији централних административносудских управа (*приказ*) уобличавана у догматску форму партикуларних закона – *указа*.¹⁶ Према наредби чл. 98, ти казуистични *укази* дописивани су као допуна уз основни текст Судебника од 1550. године (*и те дела в сем Судебнике приписывати*).¹⁷ Мада је поступак попуњавања правних празнина прописан Судебником имао судскопрецедентни карактер, он је својим исходом обезбеђивао писаном закону статус јединственог извора општих правних норми у руској држави после 1550. године. Уз то, такав поступак попуњавања правних празнина гарантовао је да ће функција правотворства оста-

¹³ Василий И. Сергеевич, *Лекции и исследования по древней истории русского права*, 9, <http://www.twirpx.com/file/261895/>, 28. децембар 2016; А. Н. Филиппов, 50–52; В. А. Томсинов, 261–262, <http://tomsinov.com/IOGP/sud1497.pdf>, 4. јануар 2017.

¹⁴ *Российское законодательство X–XX веков*, Том 2, 170.

¹⁵ *Ibid.*, 170–171.

¹⁶ В. А. Томсинов, 275, <http://tomsinov.com/IOGP/sud1497.pdf>, 4. јануар 2017; М. Ф. Владимирский-Буданов (1915), 220.

¹⁷ В. И. Сергеевич, 54, <http://www.twirpx.com/file/261895/>, 28. децембар 2016; М. Ф. Владимирский-Буданов (1915), 218.

ти у рукама редовног московског бицефалног законодавца – цара и Бојарске думе.¹⁸

Судебник од 1550. године не уноси у руско право само новину у виду начела законитости, већ први пут и пропис који забрањује ретроактивно важење закона. Наиме, сви судски предмети који су настали пре доношења Судебника, било да је код њих судска расправа до доношења новог зборника права окончана или је суђење само започело (*сужены или несужены*), требало је, према изричитој норми Судебника, да буду пресуђени према ранијем праву; чак и у оним случајевима у којима је у Судебнику било предвиђено другачије решење.¹⁹ Прописивање забране ретроактивног важења закона у истој одредби (чл. 97) у којој се проглашавала супрематија државног закона показује завидан ниво правнотеоријског апстраховања ондашњих московских законописаца јер начела законитости и правне сигурности номотехнички третирају као комплементарне правне институте.

3. ПОЈАВА НАЧЕЛА ЗАКОНИТОСТИ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ПРИЛИКА XVI ВЕКА

Појава начела законитости у руском праву стоји у непосредној вези са великим променама које су почев од 1549. године захвати-

¹⁸ Бојари су представљали највиши слој московског друштва. До XVI века бојар је племићко звање, а јачањем централне власти преображава се у државни, службени ранг (чин). Бојарска дума није била представнички орган јер су је чинили непосредно позвани чланови највишег племства, који су водили порекло од бивших удеоних кнежева, а од XVI века и припадници новог службеног дворског племства (*думны дворян*). М. Ф. Владимирскій-Буданов (1915), 115–147. Термине западноевропског феудализма, као што је племство, треба узимати условно када се говори о друштвеној структури и статусном праву Московске државе. Наиме, у статусно-правном погледу Московска држава стоји између јединствене, статусно-правно хомогене Византије и статусно-правно нејединствених, хетерогених германско-романских феудалних држава. Становништво Московске државе се делило на класе (разреде) различитих правних капацитета. Разлике између класа, како примећује Владимирскій-Буданов, „нису проистикале из права, већ из обавеза које су имале према држави“. Најкрупнија подела је била на служећу класу (*служилые люди*), чији су чланови догавали личну службу држави, и тежачку класу (*тяглые люди*), чији су чланови догавали држави уплату новца и с тим у вези били су организовани у пореске општине. А. Н. Филипов примећује да су се обе класе јављале *тяглым*, али се разлика огледала у специфичности њиховог *тягла* (терета, службе), што је последично утицало на обим права чланова појединих класа. Те две основне класе делиле су се на читав низ подразреда. М. Ф. Владимирскій-Буданов (1915), 158–174; А. Н. Филипов, 411–444; Василий О. Ключевский, *Русская история*, Москва 2010, 194–198, 229–254; В. О. Ключевский (2004), 89–156.

¹⁹ *Российское законодательство X–XX веков*, Том 2, 170; А. Н. Филипов, 271; М. Ф. Владимирскій-Буданов (1915), 218.

ле судскоадминистративни апарат Московске Русије. У фебруару те године цар Иван IV Васиљевич сазвао је први Земски сабор у руској историји,²⁰ а према програму двадесетогодишњег цара један од најважнијих задатака тог сабора требало је да буде реформа судства. То потврђује и царево обећање народу, окупљеном у време заседања Земског сабора испред московског Кремља, да ће суђење узети под своју контролу и тако постати заштитник оштећених (*быть судом и обороной*).²¹ У обраћању црквеном Сабору 1551. године, Иван IV доводи у директну везу консолидацију судства са доношењем новог Судебника: „И по вашем благослову сам Судебник исправио и велике заповести написао, да би све то било тачно и уредно, а суд био праведан и неподмитљив за свако дело.“²²

Иза тако замишљене реформе стајала је намера Ивана IV да потисне патримонијални суд намесника и *волостела* (властелина) наслеђен из удеоног периода и тако централизује судску власт. Та царева намера је у Судебнику реализована преко прописа који су намесниковом суду придружили изборне самоуправне судије (чл. 62), проширили првостепену и апелациону надлежност централних судова – Бојарске думе, а нарочито владаревог суда (чл. 7, 64, 77 и 100) и, најзад, укинули и забранили издавање нових имунитетских (*тарханские грамоты*) повеља (чл. 43).²³ Осим тога, одмах по доношењу

²⁰ Земски сабор је био замишљен као општедржавно и општеземаљско (општедруштвено) тело, које ће у себи објединити већ постојеће државне власти – владара и Бојарску думу, али посредством кога ће први пут у вршење централне власти бити укључени на представничкој основи припадници различитих друштвених разреда и територијалних делова Московског царства. Цар Иван IV је наредио, како стоји у једном од извора, „собрать свое государство из городов всякого чину“. В. О. Ключевский, (2010), 325. Земски сабор је био ванредни законодавни орган, који је одлучивао код великих државноправних реформи (нпр. доношење прве руске кодификације – Саборно уложеније од 1649), док је Бојарска дума задржала улогу редовног законодавца. О установи Земског сабора више у: В. О. Ключевский, (2010), 324–326; М. Дьяконов, 366–396; М. Ф. Владимирский-Буданов (1915), 174–185; А. Н. Филиппов, 380–410.

²¹ В. О. Ключевский (2010), 326; Лев В. Черепнин, *Земские соборы Русского государства в XVI-XVII вв.*, Москва 1978, 75–76.

²² Л. В. Черепнин, 70–71.

²³ *Российское законодательство X-XX веков*, Том 2, 132–133, 142–143, 150–152, 161, 172–173; Иван Д. Беляев, *История русского законодательства*, Санкт-Петербург 1999, 456; В. О. Ключевский, (2010), 326; М. Ф. Владимирский-Буданов, 632; А. Н. Филиппов, 271–272. Процес укидања имунитетских привилегија одвијао се споро јер су се повеље (тзв. *тарханские грамоты*) о судском или финансијском имунитету издавале, мада у знатно мањем броју, и после Судебника од 1550. године. О неуспеху државе да потпуно искорени судски имунитет говори и то што се наредбе, слично оној из чл. 43 Судебника од 1550. године, понављају и касније, нпр. 1617. године. Реч *тархан* је туранског порекла и означава неку врсту источњачког феудалца. *Российское законодательство X-XX веков*, Том 2, 143; М. Дьяконов, 166; М. Ф. Владимирский-Буданов (1915), 212.

Судебника цар је формирао канцеларију за пријем ванредних жалби (*челобитие*), као претечу посебног централног ресора – Управе за жалбе (*Челобитный приказ*).²⁴

За остварење такве корените државно-правне реформе цар је пронашао савезнике у широким слојевима народа, почев од различитих припадника служеће класе (*служилые люди*) па све до градског становништва и селаштва (*тяглые люди*). Они су показивали отворено незадовољство бојарима, будући да су били главне жртве самовоље и корупције преживелог патримонијалног система намесничког судства. Социјални конфликти су кулминирали у години Ивановог уздизања у царски ранг (1547), великим народним бунтом који је избио у Москви. Како су бојари непрекидно покушавали да ослабе и владарску власт, не би ли је вратили на формат из доба удеоних кнежевина, добили су још једног противника у младом цару.²⁵ То антибојарско савезништво отворено се показало у говору Ивана IV на Земском сабору 1549. године. „До царског пунолетства, они (бојари) и њихови људи су деци бојарској и селацима чинили присилу и штету и зло велико“, вели цар, а према његовом јавном обећању „у будуће неће тако радити“.²⁶ Да би искористио ојачалу снагу незадовољних друштвених редова као противтежу старом привилегованом бојарству, Иван IV их преко новооснованог Земског сабора први пут укључује у вршење централне власти, а преко изборних самоуправних судова и у вршење локалне власти.²⁷

С друге стране, ојачала служећа класа (нарочито њен војни део) и грађанство су у државном суду, као и у државном закону, видели инструменте за боље обезбеђење личне и имовинске сигурности и у тој тачки су се њихови интереси поклапали са интересом цара да централизује државну власт и унификује право. Стога, проглашавање апсолутне свемоћи државног закона (Судебника), који је требало да се примењује на целокупној територији Московског царства (чл. 99 Судебника од 1550), те последично одузимање правне снаге локалним правним обичајима, представља само друго лице процеса потискивања партикуларне патримонијалне судске организације (изузев црквеног суда) јединственим државним правосуђем.²⁸ Зато

²⁴ Л. В. Черепнин, 75; В. О. Ключевский (2010), 325.

²⁵ В. О. Ключевский (2010), 211–212, 318–319; М. Дьяконов, 171; Л. В. Черепнин, 76; Николай Е. Носов, „Собор „примирения“ 1549 года и вопросы местного управления (на перепутье к земским реформам)“, *Внутренняя политика царизма (середина XVI – начало XX в), Труды ЛОИИ*, Вып. 8, Ленинград 1967, 7, http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/08/Nosov_N_E_8.pdf, 25. јануар 2017.

²⁶ Л. В. Черепнин, 68, 72.

²⁷ В. О. Ключевский (2010), 317–318, 333–334; И. Д. Беляев, 455.

²⁸ В. А. Томсинов, 261, <http://tomsinov.com/IOGP/sud1497.pdf>, 4. јануар 2017.

се после прокламовања начела законитости није дуго чекало на коначну ликвидацију остатака локалног патримонијалног намесничког судства, које је почев од 1555. године замењено самоуправним изборним судијама – *целовальники*.²⁹ Међутим, ни значај самоуправног судства није могао бити дугог века јер је потискивање обичајног права државним законом давало предност обученим државним чиновницима у односу на самоуправне судије као познаваоце локалних обичајних правила.³⁰

С друге стране, било би погрешно да се Судебникова прокламација о свемоћи државног закона тумачи као израз апсолутне власти московског цара у XVI веку, у овом случају Ивана IV. На неодрживост такве поједностављене оцене указује већ то што је Земски сабор на коме је донет Судебник у историографији оквалификован као „Сабор помирења“.³¹ Таква компромисна оцена исхода првог Земског сабора уочљива је и у говору који је цар одржао учесницима Сабора. Мада своје обраћање почиње отвореном осудом бројних облика бојарског безакоња, после добијања обећања од бојара да ће му *служить верно* као што су „служили његовог оца и деду“, цар завршава „опраштајући“ бојарима и „поучавајући их са благочестивом умилношћу“.³² С обзиром на такав завршетак првог Земског сабора, тешко да се може говорити, како примећује Н. Е. Носов (*Н. Е. Носов*), о његовом апсолутно „антибојарском“ карактеру.³³ Његове одлуке би се пре могле оквалификовати као компромисне, и у социјалном и у правном смислу. Незадовољни друштвени редови, пре свих ниже службено племство и грађанство, добијају од цара гаранцију да ће се њихове жалбе (*челобития*) против бојара и њихових „људи“ разматрати на суду, који је у свом раду, сходно чл. 97 Судебника, искључиво био везан државним законом. С друге стране, чл. 98 Судебника обезбеђује решавајући глас бојарима приликом доношења закона јер је Бојарска дума, заједно са царем, путем тзв. релације учествовала у попуњавању правних празнина.³⁴

На појаву прописа о супермативи државног закона утицале су не само промене у друштвеној структури и организацији судско-ад-

²⁹ М. Ф. Владимирский-Буданов (1915), 196; В. О. Ключевский (2010), 320.

³⁰ К. Кавелин, 251.

³¹ Н. Е. Носов, 8–12, http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/08/Nosov_N_E_8.pdf, 25. јануар 2017.

³² Л. В. Черепнин, 68; Н. Е. Носов, 10, http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/08/Nosov_N_E_8.pdf, 17, 25. јануар 2017.

³³ Н. Е. Носов, 22–24, http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/08/Nosov_N_E_8.pdf, 25. јануар 2017.

³⁴ *Российское законодательство X-XX веков*, Том 2, 170–171; В. О. Ключевский (2010), 310.

министративног апарата, већ и крупне територијалне промене које су се догодиле половином XVI века, а биле су преломне за даљи развитак руске државе. Наиме, Судебник је донет у години Ивановог похода на Казањ, чијим су заузимањем, 1552. године, широм отворена врата руској колонизацији Сибира и Далеког истока.³⁵ У светлу те чињенице, Иванова прокламација свемоћи државног закона показује се као један од важних инструмената за обезбеђивање политичког јединства територијално велике и етнички и верски шаролике младе Московске царевине. Прецизније, идеја о суперматрији државног закона над локалним обичајним правима само је нужни правни пратилац процеса промене типа државе, од етнички и верски хомогене патримонијалне монархије ка етнички и верски хетерогеном царству. У питању је дуготрајан процес од два века (XVI–XVII в.), али су у њему реформе цара Ивана IV представљале преломну тачку.

4. ПОЈАВА НАЧЕЛА ЗАКОНИТОСТИ У ПРАВУ ВЕЛИКЕ КНЕЖИВИНЕ ЛИТВЕ

Појава начела законитости у Московској Русији временски корелира са појавом тог начела у литванско-руском праву, што је утолико интересантније јер је реч о правним системима који су се током XVI века развијали под потпуно различитим иностраним утицајима. Док је на московском праву видљив доминантан утицај византијског права, догле се литванско-руско право у XVI веку налазило под претежним утицајем западне, пре свега италијанске и немачке правне и друштвене мисли.³⁶ У првој редакцији Литванског статута од 1529. године свим становницима Велике Кнежевине Литве јемчи се да ће им се судити „једнако и исто“, били они „сиромашни“ или „богати“ и то „по овим писаним законима“ (1, 9).³⁷ Сличну одредбу садржи и трећа редакција Литванског статута од 1588. године, која је имала највећи утицај на московско право друге половине XVII века.

³⁵ Сергей М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, Москва 2009, 211–214; Н. Е. Носов, 29–30, http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/08/Nosov_N_E_8.pdf, 25. јануар 2017.

³⁶ Григорий В. Демченко, *Наказание по Литовскому статуту, в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.)*, Часть первая, Киев 1894, 154–162; Михаил Ф. Владимировский-Буданов, *Немецкое право в Польше и Литве*, Санкт-Петербург 1868, 95 и даље.

³⁷ А. Г. Ляшенко, Г. В. Журнелюк, „Статут 1529 г. в контексте концепции верховенства права“, *Статут Вяликага княства Літоўскага 1529 года – надмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыйналізму (да 480-годдзя прыняцця)*, Минск 2009, 67, http://www.law.bsu.by/pub/31/2009_1.pdf, 16. јануар 2017; *Статут Великога княжества Литовского 1529 года*, комментарий К. И. Яблонскис, Минск 1960, <http://nicolaev.livejournal.com/1269730.html>, 16. јануар 2017.

У првом члану првог поглавља те редакције Статута прописано је да се „свим становницима Велике Кнежевине Литве мора судити на основу овог једног писаног и од нас објављеног права“ (1, 1).³⁸ Очигледна је сличност између одредаба које прокламују начело законитости у Литванском статуту, прве и треће редакције, и чл. 97 Судебника од 1550. године. Међутим, литванско-руски и московски правни споменик разликују се по решењима која се односе на питање попуњавања правних празнина. У првој редакцији Статута судија је био овлашћен да у случају постојања правне празнине реши спор на основу обичајног права (6, 25). Додуше, у наставку те одредбе законодавац Статута је предвидео да се на основу судијског обавештења на првом следећем „сејму“ донесе законски пропис који ће попунити уочену правну празнину. Тај новелирани пропис био би дописан уз основни текст Статута, што умногоме подсећа на решење из чл. 98 московског Судебника.³⁹ И према трећој редакцији Литванског статута судија је самостално попуњавао правну празнину, али не на основу обичајног права већ на основу аналогије и сопственог уверења, али имајући притом у виду и „примере других хришћанских права“ (4, 54).⁴⁰

Мада су се развијали под утицајима различитих иностраних правних система, исти унутрашњи фактори који су утицали на појаву начела законитости у московском праву у XVI веку довели су до појаве тог начела и у литванско-руском праву у истом веку. Наиме, појава начела законитости корелира са процесом политичке и правне унификације етнички и верски различитих историјских индивидуалитета у оквирима Велике Кнежевине Литве и са процесима потискивања обичајног права и древног патримонијалног типа организације власти.⁴¹

5. РАЗВИТАК НАЧЕЛА ЗАКОНИТОСТИ У ПРАВУ МОСКОВСКЕ РУСИЈЕ XVII ВЕКА

Да прокламовање начела законитости у Судебнику од 1550. године није било случајни инцидент у еволуцији руског права већ је то био трајни плод закономерног развитка једног правног система, по-

³⁸ *Статут Великога княства Литоўскага 1588, Тэксты, Даведник, Коментары*, Минск 1989, 351; Иван И. Лаппо, *Литовский статут 1588 года*, Т. I. Kaunas 1934, 121–122.

³⁹ *Статут Великога княжества Литовского 1529 года*, <http://nicolaev.livejournal.com/1269730.html>, 16. јануар 2017.

⁴⁰ *Статут Великога княства Литоўскага 1588*, 391; И. И. Лаппо, 82–83.

⁴¹ А. Г. Ляшенко, Г. В. Журнелюк, 65, http://www.law.bsu.by/pub/31/2009_1.pdf, 16. јануар 2017.

казале су одредбе прве кодификације Московске Русије – Саборног уложенија од 1649. године. Кратку одредбу Судебника о потчињавању суда и управе искључиво државном закону заменила је у Саборном уложенију обимна одредба чл. 1. X главе, којом се истовремено регулисало начело законитости судског и управног поступка и начело правне једнакости: „*всякая росправа делать всем людем Московского государства от большаго и до меньшаго чину вправду*“.⁴² Тумачећи израз *вправду*, у вези са вршењем судске функције од самоуправних судија, А. Чебишев-Дмитријев (*А. Чебышев-Дмитриев*) истакао је да су те „судије биле дужне судити *вправду*, а правда за њих није била народно уверење, већ закон“.⁴³ У изразу *вправду* Руси су сублимисали оно што је Радојчић назвао „византијским учењем о свемоћи државних закона“.⁴⁴ Доношењем прописа којим се гарантују законитост и једнакост у судском и административном поступку реализована је законодавчева намера, истакнута у преамбули Саборног уложенија, да доношењем кодификације „у Московском царству људима свих службених рангова, од великог до малог ранга, суђење и расправа за сва дела буду једнаки“.⁴⁵ Гаранција законитог и једнаког суђења простирала се на све судске инстанце Московског царства, које су таксативно побројане у чл. 1 X главе Саборног уложенија, од царског суда, преко Бојарске думе, до централних судско-административних управа. Начело законитог и једнаког суђења важило је према Саборном уложенију не само за поданике Московског царства већ и за странце који су боравили у руској држави. Тако је преко начела законитог и једнаког суђења први пут у Московској Русији на јединствен начин био регулисан процесни положај странаца.⁴⁶

Доводећи у везу пропис Саборног уложенија о праву на законито и једнако суђење са статусноправном неједнакошћу која је постојала у Московској држави, В. О. Кључевски (*Василий О. Ключевский*) приметио је да ту одредбу не треба тумачити „као једнакост свих пред законом, која искључује разлике у правима: овде се подразумева једнако суђење и расправа за све, без привилегованих надлеж-

⁴² *Законодательные памятники Русского централизованного государства XV-XVII веков*, 31, 182–183; *Акты Земских соборов, Российское законодательство X-XX веков*, Том 3 (отв. ред. А. Г. Маньков), Москва 1985, 102, 286–287.

⁴³ Александр Чебышев-Дмитриев, *О преступном действии по русскому допетровскому праву*, Казань 1862, 131. О свим старијим значењима речи *вправду*, која се среће и у архаичном облику *въправду* (законито, истинито, праведно и др.), вид. *Словарь русского языка XI-XVII вв.*, Выпуск 3 (ВОЛОДЕНЬЕ-ВЯЩЬИНА), Москва 1976, 86–87.

⁴⁴ Н. Радојчић, 135.

⁴⁵ *Законодательные памятники Русского централизованного государства XV-XVII веков*, 15; *Российское законодательство X-XX веков*, Том 3, 83–84.

⁴⁶ *Российское законодательство X-XX веков*, Том 3, 286–287.

ности, без *местнических*⁴⁷ разлика и класних олакшица и имунитета, какве су постојале у дотадашњој московској судској организацији; ова норма је имала у виду једнако, непристрасно суђење и за бојара и за обичног човека, са истом надлежношћу и поступком, мада не и са подједнаком кажњивошћу; судити свима, чак и пристиглим странцима, једним те истим законитим (*вправду*) поступком, „не постидети се од лица моћних и избављати оштећеног из руку неправедног“, како прописује чл. 1. X главе Уложенија⁴⁸. Једном речју, пропис Саборног уложенија о једнаком и законитом судском поступку за све поданике Царства и за странце који су боравили у руској држави треба тумачити као озакоњење јединственог судско-организационог и процесног устројства којим су обухваћени сви разреди московског друштва и под чији су једнообразни кров подведени остаци имунитетске јурисдикције патримонијалних судова, и световних и црквених (Управа Патријаршијског двора).⁴⁹ Формулација *тем же судом судити и росправа делати по государеву указу вправду*, која се налази у чл. 1 X главе Уложенија, указује на закон као једини извор судског поступка и судске пресуде. Укратко, у условима у којима је московско друштво било подељено на класе (разреде) различитог правног капацитета „сваком поданику се судило по закону, који се на њега примењивао према његовом статусу, али је суд био дужан да буде непристрасан без обзира ко је пред њим стајао“.⁵⁰

Прописи Саборног уложенија од 1649. године показују да се у руском праву XVII века укоренила не само идеја законитости већ и принцип забране ретроактивног важења закона. По угледу на Судебник од 1550. године, у чл. 4 XV главе Саборног уложенија забрањује се преиспитивање пресуда које су биле донете на основу прописа који су важили пре доношења нове кодификације. Новина у односу на Судебник од 1550. године огледала се у чињеници да је у кодификацији од 1649. године принцип забране повратног дејства закона био прописан у посебној глави XV, која је била потпуно посвећена решавању питања статуса судских предмета решених до доношења Саборног уложенија.⁵¹

⁴⁷ *Местничество* је било привилеговано заузимање службених дужности зависно од ранга племићког рода коме појединац припада. *Местничество* је једна од специфичних установа Московске државе, која је једина током три века чувала и изражавала патримонијалне привилегије бојарства преживеле из удеоног периода, те је као таква укинута при крају московског периода, Законом од 12. јануара 1682. године. В. О. Ключевский (2004), 173.

⁴⁸ В. О. Ключевский (2010), 418.

⁴⁹ *Законодательные памятники Русского централизованного государства XV-XVII веков*, 240–242.

⁵⁰ *Российское законодательство X-XX веков*, Том 3, 287.

⁵¹ *Российское законодательство X-XX веков*, Том 3, 339–340.

Гарантовање свим поданицима Московског царства права на законито и једнако суђење, независно од њиховог службеног положаја и друштвеног ранга, унето је у кодификацију од 1649. године на захтев појединих друштвених редова, пре свега нижег службеног племства и грађанства, о чему сведочи још одлука Земског сабора од 1611. године.⁵² С друге стране, начело законитог и једнаког суда проширено је и на странце који су боравили у Русији под притиском крупних руских трговаца, тзв. *купаца*, који су се непрекидно жалили цару Алексеју Михајловичу на привилегован положај иностраних трговаца, нарочито Енглеза, на руском тржишту. Руски трговци су желели да новом кодификацијом на једнообразан начин регулишу процесни положај странаца и на тај начин спрече настављање дотадашње праксе парцијалног уговарања режима капитулација, који је подразумевао и изузеће страних трговаца од руских судова и закона.⁵³ Афирмисање домаће власти и закона прописом којим се странцима гарантује право на законито и једнако суђење по свој прилици није оригиналан изум московског законодавца. Пропис сличног садржаја налази се и у трећој редакцији Литванског статута од 1588. године (1, 1).⁵⁴

У обимној одредби Саборног уложенија о праву на законито и једнако суђење налази се и једна, на први поглед, метаправна етичка норма, која налаже судијама да не суде „према пријатељству или непријатељству“ нити у страху од моћних („*не стыдяся лица сильных*“).⁵⁵ Реч је, заправо, о широј реинтерпретацији одредбе чл. 1 Судебника цара Ивана Грозног од 1550. године којом се гарантовала судска независност: „Суд да не буде никоме пријатељ, нити осветник; и мито (*посул*) суд да не узима.“⁵⁶ Повезујући у Саборном уложенију начело судске независности са гаранцијом законитог и једнаког судског поступка, московски законодавац из XVII века показује да их већ сматра комплементарним правним институтима. Начелна гаранција судске независности из чл. 1 X главе Саборног уложенија добила је у даљем тексту кодификације нормативну разраду кроз читав низ кривичних дела, којима су санкционисани бројни облици злоупотребе положаја од стране судија и помоћног судског персонала, као и кроз мере административног и процесног карактера којима се обезбеђивао непристрасан и савестан рад судија.⁵⁷

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Статут Великога княства Литовскога 1588*, 351.

⁵⁵ *Законодательные памятники Русского централизованного государства XV-XVII веков*, 31; *Российское законодательство X-XX веков*, Том 3, 102.

⁵⁶ *Российское законодательство X-XX веков*, Том 2, 97, 131; *Законодательные памятники Русского централизованного государства XV-XVII веков*, 182–183; *Российское законодательство X-XX веков*, Том 3, 286.

⁵⁷ О различитим облицима збирног кривичног дела злоупотреба службеног положаја у Саборном уложенију од 1649. године, као и о руским изворима и

6. ЗАКЉУЧАК

У Московској држави се до начела законитости, односно до идеје о супрематији права дошло, као и у Византији, „одозго“, законодавним радом врховне власти. Насупрот томе, до идеје о супрематији права у Енглеској, која се скоро једнодушно сматра ексклузивном родоначелницом те идеје, дошло се „одоздо“, борбом феудалног сталежа за очување старих, традицијом освештаних привилегија (*iura ac libertates*).⁵⁸ При томе, појава начела законитости у руском законодавству била је условљена деловањем читавог низа специфичних историјских чинилаца који су пратили процес преображаја руске државе из патримонијалне кнежевине у јединствено православно царство. Слични спољни чиниоци закономерно су утицали на појаву идеје о свемоћи државног закона и у оним правним системима континенталне Европе који се нису развијали под доминантним утицајем византијског права, какво је, примера ради, било право Велике Кнежевине Литве. И док се идеја о супрематији права у средњовековној Енглеској претворила у средство борбе феудалног сталежа против круне, ради очувања дуалистичког система власти (феудална мешовита влада),⁵⁹ у Московској држави идеја о супрематији права послужила је даљој статусноправној хомогенизацији становништва, унификацији права и централизацији државе. Донекле различито историјско порекло, а пре свега различита политичка улога идеје о супрематији права у Московској Русији у односу на западне феудалне државе није разлог да се негира само постојање начела законитости у законодавству и пракси Московске државе XVI и XVII века.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

Акты Земских соборов, *Российское законодательство X–XX веков*, Том 3 (отв. ред. А. Г. Маньков), Москва 1985.

литератури који се тичу овог кривичног дела, више у: Зоран Чворовић, *Кривично право у Уложенију цара Алексеја Михаиловича*, необјављена докторска дисертација, Крагујевац 2013, 254–277.

⁵⁸ Stanley B. Chrimes, *English Constitutional History*, London 1965, 96–98; Лидија Р. Баста Флајнер, *Политика у границама права. Студија о англосаксонском конституционализму*, Београд 2012, 27–46; Марко Павловић, „800 година Magna Cartaе“, *Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније*, књ. 3 (ур. С. Борђевић), Крагујевац 2015, 3–16; Владан Петров, *Енглески устав*, Београд 2007, 76; Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996, 294, 300, 303; Н. Радојчић, 129–130.

⁵⁹ Л. Р. Баста Флајнер, 29–30.

- Баста Флајнер, Л. Р., *Политика у границама права. Студија о англо-саксонском конституционализму*, Београд 2012. (Basta Flajner, L. R., *Politika u granicama prava. Studija o anglosaksonskom konstitucionalizmu*, Beograd 2012)
- Беляев, И. Д., *История русского законодательства*, Санкт-Петербург 1999.
- Бенеманский, М., *Закон градский. Значение его в русском праве*, Москва 1917.
- Chrimes, S. B., *English Constitutional History*, London 1965.
- Чворовић, З., *Кривично право у Уложенију цара Алексеја Михаиловича*, необјављена докторска дисертација, Крагујевац 2013. (Čvorović, Z., *Krivično pravo u Uloženiju cara Alekseja Mihailoviča*, neobjavljena doktorska disertacija, Kragujevac 2013)
- Чебышев-Дмитриев, А., *О преступном действии по русскому до-петровскому праву*, Казань 1862.
- Черепнин, Л. В., *Земские соборы Русского государства в XVI-XVII вв.*, Москва 1978.
- Демченко, Г. В., *Наказание по Литовскому статуту, в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.)*, Часть первая, Киев 1894.
- Дьяконов, М., *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, Москва – Ленинград 1926.
- Филиппов, А. Н., *Учебник истории русского права*, Часть I, Юрьев 1907.
- Gong, G. W., *The Standard of 'Civilization' in International Society*, Oxford 1984.
- Hammer, D. P., „Russia and the Roman Law“, *American Slavic and east European Review* 1/1957.
- Иеринг, Р., *Дух римского права на различных ступенях его развития*, Част первая, Санкт-Петербург 1875.
- Кавелин, К., „Гражданское право. История русского судоустройства“, *Государство и община*, Москва 2013.
- Калачов, Н., *О значении Кормчей в системе древняго русского права*, Москва 1850.
- Ключевский, В. О., *История сословий в России: Полный курс лекций*, Минск 2004.
- Ключевский, В. О., *Русская история*, Москва 2010.
- Лаппо, И. И., *Литовский статут 1588 года*, Т. I. Kaunas 1934.

- Ляшенко, А. Г., Журнелюк, Г. В., „Статут 1529 г. в контексте концепции верховенства права“, *Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – надмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыйналізму (да 480-годдзя прыняцця)*, Минск 2009, http://www.law.bsu.by/pub/31/2009_1.pdf, 16. януар 2017.
- Нарочницка, Н., *Русија и Руси у светској историји*, Београд 2008. (Naročnicka, N., *Rusija i Rusi u svetskoj istoriji*, Београд 2008)
- Носов, Н. Е., „Собор „примирения“ 1549 года и вопросы местного управления (на перепутье к земским реформам)“, *Внутренняя политика царизма (середина XVI – начало XX в), Труды ЛОИИ*, Вып. 8, Ленинград 1967, http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/08/Nosov_N_E_8.pdf, 25. януар 2017.
- Павловић, М., „800 година Magna Cartaе“, *Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније*, књ. 3 (ур. С. Ђорђевић), Крагујевац 2015. (Pavlović, M., „800 godina Magna Cartae“, *Usklađivanje pravnog sistema Srbije sa standardima Evropske unije*, књ. 3 (ур. S. Đorđević), Крагујевац 2015)
- Петров, В., *Енглески устав*, Београд 2007. (Petrov, V., *Engleski ustav*, Београд 2007)
- Радојчић, Н., „Снага закона по Душанову Законику“, *Глас СКА СХ*, Београд 1923. (Radojčić, N., „Snaga zakona po Dušanovu Zakoniku“, *Glas SKA SX*, Београд 1923)
- Сергеевич, В. И., *Лекции и исследования по древней истории русского права*, <http://www.twirpx.com/file/261895/>, 28. децембар 2016.
- Словарь русского языка XI-XVII вв.*, Выпуск 3 (ВОЛОДЕНЬЕ-ВЯЩЬИНА), Москва 1976.
- Соборное уложение 1649 года, *Законодательные памятники Русского централизованного государства XV-XVII веков* (рук. авт. коллектива А. Г. Маньков), Ленинград 1987.
- Соловьев, С. М., *История России с древнейших времен*, Москва 2009.
- Статут Великого княжества Литовского 1529 года*, комментарии К. И. Яблонскис, Минск 1960, <http://nicolaev.livejournal.com/1269730.html>, 16. януар 2017.
- Статут Великага княства Літоўскага 1588, Тэксты, Даведник, Каментары*, Мінск 1989.
- Судебник 1497 и 1550 года, *Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Российское законодательство X-XX веков*, Том 2 (отв. ред. А. Д. Горский), Москва 1984.

- Тарановски, Т., *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996. (Taranovski, T., *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*, Beograd 1996)
- Тиктин, Н. И., *Византијско право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей*, Одесса 1898.
- Тојнби, А., *Проучавање историје*, Подгорица – Београд 2002. (Tojnbi, A., *Proučavanje istorije*, Podgorica – Beograd 2002)
- Томсинов, В. А., „Судебници 1497 и 1550 годов как памятники юриспруденции Московского государства“, *Проблемы истории государства и права*, Москва 2009, <http://tomsinov.com/IOGP/sud1497.pdf>, 4. јануар 2017.
- Вебер, М., *Привреда и друштво*, I том, Београд 1976. (Veber, M., *Privreda i društvo*, I tom, Beograd 1976)
- Владимирскій-Буданов, М. Ф., *Немецкое право в Польше и Литве*, Санкт-Петербург 1868.
- Владимирскій-Буданов, М. Ф., *Обзор истории рускаго права*, Петроград-Киев 1915⁷.
- Wittfogel, K. A., *Orientalna despotija/Uparedno istraživanje totalne moći*, Zagreb 1988.

Zoran Čvorović, PhD

Assistant Professor

University of Kragujevac, Faculty of Law

PRINCIPLE OF LEGALITY IN RUSSIAN LAW OF 16th AND 17th CENTURY

Summary

This research concentrates on emergence and development of the principle of legality in the Russian law of 16th and 17th century. The paper begins with a review of the thesis that Russian state was an oriental despotism and denies even existence of an idea about supremacy of law in any period of the Russian legal system development. For the purpose of contesting this thesis, deeply ingrained in the Western European social science, this article elaborates Russian legal sources of 16th and 17th century. Firstly, Sudebnik from 1550 as the first Russian legal document which contains a regulation that declares statute as the only source of law and which also provides legal procedures in courts and administration.

Emergence of the principle of legality in Russian law is usually brought into relation with social, organizational and territory changes that Moscow Russia was undergoing at the beginning of rule of the Emperor Ivan IV. In addition, this article is analyzing provisions of Ulozenije from 1649 that speak about further development of the principle of legality in Russian legal system of 17th century.

Key words: *Principle of legality. – Russian law. – Sudebnik from 1550. – Ulozenije from 1649.*

Article history:
Received: 30. 8. 2017.
Accepted: 5. 2. 2018.